

Samen Avondmaal vieren – met wie eigenlijk?

Versie van 6 juli 2023

© ds. Werner Gugler

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Het Avondmaal, een heilig sacrament?	3
Wat staat in 1Korintiërs 11?	6
Een kwestie van geloof	8
Geloof en kennis	8
Geloof bij kinderen	9
Een andere kijk naar het avondmaal	10
Pesach en Avondmaal	11
Wat voor schade is denkbaar?	13
Ontheiliging van het Avondmaal?	13
Als alles bij het oude blijft?	14

Inleiding

Herhaaldelijk stellen wij in de kerkenraad de vraag: ‘Waarom doen we wat we doen?’ Zo hebben wij een paar maanden geleden een bezinningsthema gehad over de vraag welke voorwaarden bij ons worden gehandhaafd om aan het Avondmaal deel te nemen – en waarom? Dit was geen eenvoudige taak want vaak laten we ons namelijk leiden door onbewuste vooronderstellingen of gevoelens of gewoontes. In onze gemeente geldt de regel: iedereen is welkom die

gelooft dat Jezus zijn Heer en Verlosser is; maar onuitgesproken heerst bij velen de gedachte dat men eerst belijdenis van zijn geloof afgelegd moet hebben. Het was leerzaam met elkaar te bespreken waar deze verwachtingen vandaan komen. Ook was het verhelderend te vragen of en op welke wijze gelovige jongeren deel kunnen nemen aan de viering.

Dit bezinningsmoment hebben wij dan ook tijdens de gemeenteavond op 24 mei jongstleden min of meer herhaald om te horen hoe de gemeente hierover denkt. Het is niet eenvoudig om de bevindingen (resultaten, antwoorden) kort en correct samen te vatten. Een aantal punten zijn hier genoemd:

- Het was bemoedigend dat de ca. 45 gemeenteleden heel open over dit onderwerp konden spreken.
- Een meerderheid vond dat de voorwaarde 'belijdenis doen' *niet* gehandhaafd moest worden.
- Velen (meerderheid?) kunnen zich voor stellen een leeftijdsgrens van ca. 12-14 jaar te handhaven voor jonge gemeenteleden die te kennen geven in de Here Jezus te geloven.
- Als gelovige jongeren mee zou doen met een Avondmaal moet de ultieme beslissing bij hun ouders liggen; de kerkenraad zou handvaten aanreiken ter voorbereiding.
- De manier van Avondmaal vieren in kringvorm wordt door de meerderheid als mooi ervaren.

De kerkenraad zou graag een vervolg op dit bezinningsonderwerp willen aanbieden in vorm van een gemeenteavond in het najaar. Om u in de gelegenheid te stellen de argumentaties beter te kunnen

volgen, kunt u hier de lezing van het bezinningsonderwerp van ds. Gugler lezen dat hij op de gemeenteavond op 24 mei gehouden heeft.

Het is misschien verrassend te horen dat de Bijbel over de vraag wie aan het Avondmaal deel mag nemen weinig 'meetbare' voorwaarden noemt. In de loop van de kerkgeschiedenis zijn er echter heel wat voorwaardes geformuleerd die met een bepaalde voorstelling van het Avondmaal te maken hebben. Daar wil ik het eerst over hebben.

Het Avondmaal, een heilig sacrament?

In ons taalgebruik spreken wij van het *heilig* Avondmaal. In het Nieuwe Testament wordt echter niet van een 'heilig' Avondmaal gesproken. Het woord 'heilig' kan het gevoel oproepen dat je aan een bijzondere voorwaarde moet voldoen om deel te mogen nemen aan iets heiligs - vooral als men zich niet zo heilig voelt. Eigenlijk wordt niet eens het woord Avondmaal in het NT gebruikt. Er is sprake van 'het brood breken' (Hand. 2:42; 20:7), 'de maaltijd van de Heer' (1Kor. 11:20), 'de tafel van de Heer' (1Kor. 10:21), 'de dankzegging' (1Kor. 11:24; Mat. 26:27), 'het liefdesmaal' (Judas 12) of 'de gemeenschap' (1Kor. 10:16).

Verder treft men in de Bijbel ook niet het woord 'sacrament' aan om het Avondmaal nader te bepalen. Een sacrament betekent letterlijk 'mysterie' of 'geheim'. In de heidense mysteriereligies in het Romeinse rijk geloofde men door een mysterie-ritueel eeuwig leven te verkrijgen. Deze culthandeling was echter alleen voor 'ingewijden' toegankelijk en kon alleen door gewijde priesters

voorgenomen worden. Men heeft er streng erover gewaakt dat deze mysteriehandeling niet ontheiligd werd doordat bijvoorbeeld niet ingewijden aan deelnamen - anders zou de werking van het sacrament verstoord worden. Toen de vroege kerk de Maaltijd van de Heer een sacrament noemde (omdat eeuwig leven uitgedeeld kon worden in de mysterieuze verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus) heeft dit verreikende gevolgen gehad voor de wijze van viering. Alleen een priester mocht het sacrament bedienen en de kerk bepaalde voortaan de voorwaarden of iemand gerechtigd was deel te mogen nemen. De Reformatie heeft wel veel veranderd rondom het begrip van het sacrament maar het woord sacrament bleef gehandhaafd. Wat ook bleef was de voorstelling dat het om een heilige handeling gaat waar iemand niet zomaar deel kon nemen. Kenmerkend is bijvoorbeeld het antwoord op de vraag 82 van de Heidelbergse Catechismus uit 1563 (zondag 30):

Mag men ook hen tot dit avondmaal toelaten die zich door hun belijdenis en leven als ongelovigen en goddelozen doen kennen?

Antwoord: Nee, want op deze wijze wordt Gods verbond ontheiligd en zijn toorn over de hele gemeente opgewekt. Daarom is de christelijke kerk verplicht volgens het bevel van Christus en van zijn apostelen allen die zich als ongelovigen en goddelozen doen kennen, door de sleutels van het koninkrijk der hemelen buiten te sluiten, totdat zij hun leven beteren.

Ook de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1561 benadrukt in Artikel 29 de verplichting van de kerk om het Avondmaal zuiver te bedienen wat een van de drie kenmerken is van de ware kerk. Kerkelijke tucht en Avondmaal hoorden dus bij elkaar. De angst 'dat Gods verbond ontheiligd en zijn toorn over de hele gemeente opgewekt wordt' hield veel gelovigen ervan af aan het Avondmaal deel te

nemen. Hier kwam nog een (verkeerde) uitleg van 1Kor. 11:27-29 bij over de waarschuwing niet 'onwaardig' te eten, anders zou men zichzelf een oordeel eten. De vraag wanneer iemand wel waardig is, werd onder andere in verband gebracht of iemand "het lichaam van Christus kon onderscheiden" (1Kor. 11:29). Dit onderscheiden van het lichaam van Christus veronderstelde dus een bepaalde leeftijd en kennis. Een kind of tiener was daarom per definitie uitgesloten. Ook de opdracht van Paulus om 'zichzelf te toetsen' veronderstelde een leeftijd waar iemand in staat is voor zelfreflectie over zijn zonden en leven. Vraag en antwoord 81 van de Heidelbergse Catechismus verwacht van de deelnemers van het Avondmaal dat deze vanwege hun zonden "een afkeer van zichzelf hebben" en "die ook begeren hoe langer hoe meer hun geloof te versterken en hun leven te beteren".

Met het afleggen van een openbare geloofsbelijdenis op een volwassen leeftijd dacht men het best aan deze genoemde voorwaarden te kunnen voldoen. Zodoende werd het belijdenis doen de toegang tot het avondmaal.

In de tweede helft van de 20ste eeuw begonnen echter steeds meer kerken de voorwaarde van belijdenis doen los te laten. Ook voerden veel kerken een open Avondmaalsviering in waar ook kinderen deel konden nemen. Ook al waren de argumentaties zeer verschillend, er ontstond echter het beeld dat kerken die instemden met de deze verandering dit deden vanuit een liberale Schrifthouding. Wie voor kinderen aan het Avondmaal pleit, moet wel vrijzinnig zijn.

Wat staat in 1Korintiërs 11?

Wanneer wij echter na willen denken welke voorwaarden in de Schrift genoemd kunnen worden, moeten wij eerst de uitspraken van Paulus in 1Korintiërs 11:27-29 nader belichten.

27Wie dus op onwaardige wijze het brood eet of de beker des Heren drinkt, zal zich bezondigen aan het lichaam en bloed des Heren. 28 Maar ieder beproeve zichzelf en ete dan van het brood en drinke uit de beker. 29Want wie eet en drinkt, eet en drinkt tot zijn eigen oordeel, als hij het lichaam niet onderscheidt.

Wat bedoelt Paulus met 1) 'onwaardig eten', 2) 'het lichaam (van Christus) onderscheiden' en 3) 'zichzelf beproeven'?

- 1) Het woord 'onwaardig' is een naderende bepaling van 'eten'. Het gaat niet om 'waardig zijn' maar om een 'onwaardige wijze van Avondmaal eten'.¹ Geen mens zou het criterium van waardig zijn vervullen. Niemand is uit zichzelf waardig. Het gaat om een onwaardige wijze van eten of beter gezegd een onwaardige manier hoe men zich gedraagt tijdens de maaltijd. Het ging in de gemeente van Korinthe verkeerd omdat de normen en waarden van de Grieks-Romeinse maatschappij van de eerste eeuw werden toegepast op de christelijke gemeente: wie maatschappelijk belangrijk was kreeg een ereplaats aan tafel en ontving kwalitatief en kwantitatief eten dat aangepast was aan zijn status, terwijl gemeenteleden uit de onderkant van de maatschappij duidelijk minder of niets te eten kregen en bovendien niet

¹ In de nieuwe vertalingen wordt daarom terecht vertaald met 'op onwaardige wijze eten' (NBS 51, NBV 21, HSV). De formulering in de oude Statenvertaling 'wie onwaardiglijk eet' heeft sterk ertoe bijgedragen te denken dat het om een 'waardig zijn' gaat.

eens samen met de rijkere leden mochten eten. Wat in de Grieks-Romeinse maatschappij normaal was, namelijk eten in gescheiden sociale groepjes, beschouwde Paulus als een onwaardige manier van eten als het om de Maaltijd van de Heer gaat.

- 2) Vers 29 spreekt van het lichaam. Bedoeld is klaarblijkelijk het lichaam van Christus, de gemeente. Deze wordt bepaald door *eenheid en gelijkheid*; broeders en zusters zijn samen één ongeacht hun sociale achtergrond. Deze eenheid was absoluut revolutionair in de toenmalige maatschappij. Zo waren bijvoorbeeld eenvoudige boeren 'in Christus' gelijk aan een rijke koopman of burgermeester. Ze waren als broeders en zusters gelijkwaardige leden van het lichaam van Christus. Deze 'positie' was niet hun eigen verdienste maar het resultaat van Christus die hiervoor zijn leven gegeven heeft. Wie de gemeente op een wijze behandelt waar de sociale verscheidenheid van de leden de boventoon voert, ontkent in feite haar eenheid en werkt zelfs tegen Christus die deze eenheid gewild heeft. Wie het lichaam niet kan of wil onderscheiden, die eet zichzelf een oordeel omdat hij uiteindelijk tegen Christus zelf vecht.
- 3) Het 'zichzelf beproeven' betekent hier niet 'zijn zonden te overdenken' en zo mogelijk het een en ander rechtzetten (dit is iets wat je altijd hoort te doen en niet alleen als er Avondmaal gevierd gaat worden). Het toetsen was gericht op de vraag in hoeverre de wijze van Avondmaal vieren past bij het eenheidskarakter van de gemeente. Wie de door Christus geschapen eenheid accepteert kan nooit zo omgaan met broeders en zusters zoals het in Korinthe is gebeurd..

Kortom, de uitspraken van Paulus in 1Kor. 11 spreken over historische misstanden rondom het wezen van de gemeente. Ze kunnen daarom niet in algemene zin worden gebruikt als normatieve voorwaarden om aan het Avondmaal deel te kunnen nemen.

Een kwestie van geloof

Wat zegt de Schrift dan wel over mogelijke voorwaarden? Het is misschien verrassend dat de Bijbel hierover zeer weinig zegt. Zoals gezegd heeft het vragen naar voorwaardes te maken met het beeld en de functie van het Avondmaal. Net als in de doopkwestie maakt het een groot verschil of de nadruk komt te liggen op de *mens* of op *Christus*. Als wij de Maaltijd van de Heer opvatten als gedachtenismaal waar Jezus de Gastheer is en waar de tekenen van brood en wijn een herhaaldelijke uitnodiging zijn te leven uit Gods genade, dan is de enige 'voorwaarde' (als we dit woord überhaupt willen gebruiken) *geloof* in Jezus Christus - een geloof dat zich richt op de genadevolle verlossing die zichtbaar werd in Zijn sterven en Zijn opstanding voor onwaardige mensen. Een geloof dat heel eenvoudig aanvaardt wat Hij voor ons gedaan heeft. Een geloof dat de uitnodiging van de Gastheer serieus neemt en brood en wijn uit Zijn hand dankend wil ontvangen.

Geloof en kennis

De vraag kan nu gesteld worden hoeveel *kennis* over het evangelie voor zo'n geloof bij een deelnemer aan het Avondmaal aanwezig moet zijn. Helaas geeft de Bijbel geen expliciete informatie over de inhoudelijke kant van het geloof. *Wat* moest een deelnemer

minimaal weten en geloven? De nadruk wordt meer gelegd op het in *Wie* je moest geloven, namelijk Jezus Christus.

Als het geloof de beslissende voorwaarde is, wordt echter vaak met de vooronderstelling gewerkt: volwassenen hebben vanwege hun leeftijd en kennis een betere vorm van geloof dan kinderen of mensen die net begonnen zijn te geloven. Het denken is dan: hoe *ouder* iemand is des te meer *kennis* iemand kan hebben over de Bijbel en des te beter is hun *geloof*. En andersom: hoe jonger iemand is des te minder is kennis en des te kleiner het geloof. Kortom: leeftijd en kennis staan in evenredige verhouding tot geloof. Maar deze redenering klopt niet altijd. De kwaliteit van geloof groeit niet automatisch met de leeftijd en de input aan informatie. Bijbelkennis kan groeien zonder dat het geloof verbetert.

Geloof bij kinderen

Een van de verrassende uitspraken van Jezus over een voorbeeldig geloof treffen wij in Mat. 18:1-6 aan. Het geloof van een *kind* wordt door Jezus als model getekend: “Als u zich niet verandert *en wordt als de kinderen*, zult u het Koninkrijk der hemelen beslist niet binnengaan.” (vers 3). Punt van vergelijking is niet dat wij zo *onschuldig of puur* moeten worden als kinderen maar zo *afhankelijk* als kinderen. Als kinderen iets ontvangen speelt hun eigen bijdrage of waardigheid geen rol. Kinderen kunnen niets verdienen en kunnen ook niets terugbetalen. Zij kunnen alleen ontvangen of aanvaarden wat ouders hen in liefde geven. Met lege handen ontvangen wat God geeft is het ideaal. Grote mensen willen graag hun eigen bijdrage leveren en dat is niet de geloofshouding die Jezus bedoelt. Klaarblijkelijk neemt Jezus het geloof van kinderen zo serieus dat Hij waarschuwt: “Maar wie een van deze kleinen, *die in*

Mij geloven, doet struikelen, het zou beter voor hem geweest zijn dat een molensteen aan zijn hals gehangen was en hij in de diepte van de zee gezonken was.” (Mat. 18:4). Met andere woorden: kinderen kunnen wel degelijk een geloof in Christus hebben dat ondanks een gebrekkige kennis beter kan zijn dan wij denken.

Met het oog op kinderen en tieners die wel in Jezus geloven maar vanwege hun leeftijd geweerd worden om aan het Avondmaal deel te nemen moeten wij de vraag beantwoorden in hoeverre wij hun geloof wel serieus nemen? Wanneer het Avondmaal alleen voor volwassenen gelovigen open zou staan blijft de vraag of kinderen wel vergeving van zonden kunnen ontvangen of de gave van de Heilige Geest? Kortom, zou een kind en/of tiener verlost kunnen worden? Als men deze vraag met ‘ja’ beantwoordt, wie zou hen dan kunnen weren van de Tafel des Heren?

Hier dient een aspect van het Nieuwe Verbond genoemd te worden: volgens de profetische woorden van Jer. 31:34 zal het Nieuwe Verbond uitwerking hebben op jong en oud:

Men zal elkaar niet meer hoeven te onderwijzen met de woorden: “Leer de HEER kennen,” want iedereen, van groot tot klein, kent Mij dan al-spreekt de HEER. Ik zal hun zonden vergeven en nooit meer denken aan wat ze hebben misdaan.

Een andere kijk naar het avondmaal

Zoals gezegd heeft de benaming van het Avondmaal een grote invloed op de kwestie wie eraan deel mag nemen.

Ook als men het Avondmaal geïsoleerd ziet van het Oude Testament ontstaat een vertekend beeld van deze maaltijd en de vraag wie er deel mag nemen.

Het Avondmaal werd door Jezus ingesteld tijdens een Pesachviering. Normaliter was dit feest een huiselijk gezinsfeest waar jong en oud actief aan deelnamen. Op de vooravond van Zijn sterven heeft Jezus met zijn 12 discipelen dit feest gevierd. Het feit dat in deze zetting blijkbaar geen kinderen of vrouwen aanwezig waren is uitzonderlijk. Met dit jaarlijkse feest herdacht een Joods gezin de bevrijding uit Egypte en de bewaring voor de tiende plaag. De eerstgeborene werd gespaard doordat plaatsvervangend een lam geslacht en samen met ongedesemd brood gegeten werd. Op gegevens moment verandert Jezus het karakter van dit feest.

En terwijl zij aten, nam Jezus het brood en toen Hij het gezegend had, brak Hij het en gaf het aan de discipelen en Hij zei: Neem, eet, dit is Mijn lichaam. Hij nam ook de drinkbeker en nadat Hij gedankt had, gaf Hij hun die, en zei: Drink allen daaruit, want dit is Mijn bloed, het bloed van het nieuwe verbond, dat voor velen vergoten wordt tot vergeving van zonden. (Mat. 26:26-28).

Met deze woorden heeft Jezus het Nieuwe Verbond ingesteld. De woorden 'het bloed van het verbond' gaan duidelijk terug op de verbondssluiting door Mozes op de Sinai (Exodus 24). Toen werd het Oude Verbond door een besprenkeling met bloed ingesteld en door een verbondsmaaltijd met 70 oudsten van Israël bekrachtigd. Ook toen waren er geen vrouwen of kinderen aanwezig maar alleen vertegenwoordigers van het volk.

Pesach en Avondmaal

In hoeverre kan de Pesachviering worden vergeleken met de viering van het Avondmaal? Zoals gezegd komt het Avondmaal historisch voort uit een Pesachviering. Er zijn duidelijk verschillen maar veel interessante overeenkomsten. De Pesachviering werd maar één keer per jaar gevierd terwijl het Avondmaal vaker gevierd werd. De gegevens uit het boek Handelingen wekken de indruk dat in de eerste tijd de christenen *dagelijks* bij elkaar kwamen om ‘het brood te breken’ (Hand. 2:42). Ook in de bijeenkomsten op de eerste dag van de week (de zondag) was het breken van het brood een vast onderdeel (Hand. 20:7).²

Het Pesach werd thuis in een familiale zetting gevierd. Het aantal deelnemers werd bepaald door de voorschrift dat voldoende mensen aanwezig moesten zijn om een lam volledig op te kunnen eten. Daarom konden ook burens worden uitgenodigd.

De plaats van ‘het breken van het brood’ werd niet bepaald maar was blijkbaar in de tempel (de zuilenhal van Salomo) én in de huizen (Hand. 2:42,46). De zetting in de huizen was echter geen privé-bijeenkomst. Het aantal deelnemers was hooguit door praktische gegevens beperkt.

Wie mocht deelnemen? De Pesachviering was een verbondsmaaltijd, dat wil zeggen dat *alle leden* van het gezin meevierden. Het jongste kind had de taak te vragen ‘Waarom is deze nacht anders dan de andere nachten?’ waarop de gastheer de heilsfeiten rondom de uittocht uit Egypte vertelde.

² De gewoonte in Protestantse kringen om minimaal vier keer per jaar Avondmaal te vieren gaat terug op Calvijn. Deze wilde eigenlijk iedere zondag een viering maar de weerstand van het stadsbestuur van Genève leidde tot een soort compromis die we nu kennen.

Zoals gezegd waren op de vooravond van Jezus' sterven alleen zijn twaalf discipelen aanwezig toen Jezus het Nieuwe Verbond heeft ingesteld. Nergens staat vermeld wie er wel en wie niet brood en wijn mocht nemen. Beschouwt men de historische situatie van de omzetting van het Avondmaal als norm zouden alleen *mannen* die Jezus geroepen heeft deel mogen nemen. Geen vrouwen of kinderen.

De Pesachviering was een gedenken aan de verlossing uit Egypte die door God uit genade bewerkt werd. In het Avondmaal gaat het duidelijk ook om een gedachtenismaaltijd. Jezus zei met het oog op het breken van het brood en het drinken van de beker: *doet dit tot mijn gedachtenis* (1Kor. 11:24-25). Daarmee wordt volgens Paulus de dood van Christus verkondigd, namelijk dat Hij dienend zijn leven gaf voor zijn gemeente (Markus 10:45).

Als men het gedenken van een Pesachviering als uitgangspunt neemt, zou de leeftijd van de deelnemers bij Avondmaal (eigenlijk) geen rol spelen. Waar het om draait is het vreugdevolle gedenken van het werk van Christus.

Wat voor schade is denkbaar?

Naar twee richtingen moeten we deze vraag stellen: 1) wat voor negatieve gevolgen zouden kunnen ontstaan wanneer jongeren deel mogen nemen aan het Avondmaal; en 2) welke schade ontstaat wanneer wij niet veranderen en (gelovige) jongeren weren deel te nemen?

Ontheiliging van het Avondmaal?

Misschien heerst bij veel gelovigen een onuitgesproken angst zich te verzondiven aan de instelling van het Avondmaal. Gesteld dat het

heilige ontheilgd wordt door een versoepeling van de toegangseisen, wie wil hiervoor verantwoordelijk zijn? In de vraag of door de aanwezigheid van 'onwaardige' deelnemers het Avondmaal ontheilgd wordt, wil ik wijzen naar twee interessante gegevens in de Bijbel.

- 1) Ook al wist Jezus duidelijk dat Judas Hem al verraden heeft, dan nog mag zelfs Judas deelnemen aan deze verbondsmaaltijd. Tot het laatste moment probeert Jezus Judas te confronteren met zijn verlossingsliefde – zoals bleek tevergeefs. De aanwezigheid van een verrader heeft de heiligheid van de Maaltijd niet kunnen verstoren. De tafelgemeenschap bestaat niet uit heiligen maar uit groepen zondaars die een zichtbaar teken ontvangen van de onvoorwaardelijke liefde van Christus.
- 2) De christenen in Korinthe hebben veel onheilige handelingen gedaan of toegelaten: verdeeldheid, ontrouw, incest etc. Paulus gaat daar terecht tegen in – maar nergens horen wij Paulus zeggen dat deze zondaars van het Avondmaal geweerd moeten worden.

Het lijkt erop dat de aanwezigheid van zondaars tijdens een Avondmaal geen bedreiging vormde voor de viering. In tegendeel. De viering heeft door de herdenking van de heilsfeiten juist ertoe bij kunnen dragen dat zondaars of nog-niet-gelovigen uitgenodigd werden genade te ontvangen.

Als alles bij het oude blijft?

Wat voor een signaal geef je aan gelovige jongeren die te kennen geven dat Jezus hun Heer en verlosser is – wanneer wij hen weigeren deel te nemen aan de Maaltijd van de Heer? Zeggen wij

niet indirect dat wij hun geloof niet serieus nemen? Of veronderstellen wij dat ze over een paar jaar anders of niet meer geloven? Dat het beter voor hen is om maar te wachten totdat hun geloof meer volwassenen is? Dat wij denken dat zij de diepere betekenis van de Maaltijd niet begrijpen?

Vooraf doet het mij pijn te moeten zien als gelovige kinderen van hun ouders gescheiden worden op het moment waar men het heil van Christus gedenkt. Als het in Korinthe een onwaardige manier van eten was omdat de sociaal mindere gemeenteleden gescheiden van de elite moesten eten, zou het dan niet ook een onwaardige manier van eten zijn als wij gescheiden van gelovige jongere gemeenteleden eten?

Er kunnen zeker veel meer argumenten worden genoemd; mij ging het in eerste instantie om een opening voor een gesprek. Wij mogen ons niet laten afhouden voor een gesprek over eventuele veranderingen omdat wij nog geen duidelijk beeld hebben over de praktische uitvoering ervan.

Ds. Werner Gugler